

ment op Brussel in 1695, waardoor veel van Brussels kunstschat en historische bronnen verloren gingen: 'Iedere synthese van het Brusselse verleden zou bijgevolg als striemende aanklacht met deze schanddaad van cultuurbarbarij moeten beginnen'. Dezelfde catastrofale aanval wordt ook betreurd in de bijdragen van Sleiderink en De Ridder. Het erfgoed dat na het bombardement resteerde, krijgt vandaag de dag echter niet genoeg bescherming, getuige 'de nonchalance waarmee men nog al te vaak met ons historisch patrimonium omspringt' (wederom Janssens). De geringe zorg die de overheid tegenwoordig aan cultuur besteedt, komt ook tot uitdrukking in de houding ten opzichte van het handschrift-Van Hulthem, aldus Janssens: 'Het boek bracht het zelfs tot de status van "Cultureel Ambassadeur van Vlaanderen" met als opdracht Vlaamse cultuur internationale uitstraling te schenken; een dergelijke eretitel was in de vorige regering een mooie erkenning voor belangrijke projecten. Helaas is continuïteit in culturis geen prioritair beleidsdoel en wordt het culturele ambassadeurschap niet langer als relevant beschouwd' (p. 51).

Andere opmerkingen betreffen de taalkwestie. Deze komt prominent aan de orde in de bijdrage van De Ridder, die door systematisch bronnenonderzoek de mythe ontkracht dat de Franse taal in Brussel eeuwenlang gedomineerd zou hebben; een mythe die door de Vlaamse Beweging in het leven werd geroepen en die tot op de dag van vandaag bijdraagt aan het negatieve imago van Brussel. Jacobs merkt op dat het 'grappig' is dat Pennink en Enklaar in hun studie uit 1946 over Smekens beschrijving van het sneeuwpoppenfestival de Franse aanduidingen voor Brusselse straatnamen hanteren, terwijl 'het tweetalige Brussel [...] toch ook over Nederlandstalige straatnamen [beschikt], die uiteraard veel dichterbij de eveneens Nederlandstalige namen uit 1511'. Naar aanleiding van *De Rijkroniek van Woeringen* (ca. 1290), die opgedragen werd aan de toekomstige hertogin Margaretha van York die daaruit 'de taal van haar volk' zou kunnen leren, verzucht Janssens tussen haakjes: 'oh Belgische ironie ...'.

In de bijdragen van Sleiderink, Van Bruaene, Sutch en Coigneau ontbreken dergelijke expliciete of actualiteitsgebonden opmerkingen. Zij richten zich meer op de opinievorming in het verleden, en plaatsen zo de doelstellingen van de moderne Brusselse rederijders op een meer impliciete wijze in een historisch perspectief. Reeds eeuwen geleden immers stelde Brussel een charme-offensief in het werk om haar imago te verbeteren, koesterden vorsten de band met (tweetalige) literatoren en hielpen rederijders en kunstenaars

'de stad zelfbewust te promoten als een vooraanstaand centrum van artistieke creativiteit'.

De tentoonstelling en de bundel functioneren bij nadere beschouwing op dezelfde manier als de rederijkersteksten die erin aan de orde komen, namelijk als 'indicatoren van maatschappelijke brandhaarden, [...] opiniërende instanties waar ideologieën worden getest, geprobeerd, gepropageerd, bevestigd of afgewezen' (p. 88). Ze leveren niet alleen een pleidooi voor een nieuwe invulling van de maatschappelijke rol van de rederijkerij, maar ook voor een herwaardering van het Nederlandstalige aandeel in de Brusselse cultuur van de middeleeuwen tot nu.

Nelleke Moser

Saskia Bogaart, *Geleerde kennis in de volkstaal. Van den proprieteyten der dinghen (Haarlem 1485) in perspectief*. Hilversum: Verloren, 2004. (Artesliteratuur in de Nederlanden 4). – 252 pp. ISBN 90-65-50-815-5

Herman Pleij, Joris Reynaert e.a., *Geschreven en gedrukt. Boekproductie van handschrift naar druk in de overgang van Middeleeuwen naar Moderne Tijd*. Gent: Academia Press, [2004]. – 241 pp. ISBN 90-38-20-548-1

In 2004 verschenen twee publicaties – een proefschrift en een bundeling van artikelen – die vanuit verschillende invalshoeken licht werpen op een periode die binnen de studie van Middelnederlandse literatuur niet bepaald lijdt aan overmatige belangstelling: de decennia rond 1500, als het handschrift als medium van tekstoverlevering langzaam maar zeker terrein prijsgeeft aan het gedrukte boek. De dissertatie van Saskia Bogaart is gewijd aan een van de meer ambitieuze projecten uit de vroege geschiedenis van het Nederlandstalige gedrukte boek: de vertaling uit het Latijn van de encyclopedie *De proprietatibus rerum* van de dertiende-eeuwse franciscaanse geleerde Bartholomaeus Anglicus, onder de titel *Vander proprieteyten der dinghen* in 1485 verschenen bij de Haarlemse drukker Jacob Bellaert. Bogaarts studie is niet direct gericht op de nieuwe ontwikkelingen die met het gedrukte boek hun intrede gedaan hebben. Zij bestudeert aan de hand van Bellaerts boek het beschikbaar stellen van 'geleerde kennis in de volkstaal' (zoals ook de hoofdtitel van haar proefschrift luidt). De bundel artikelen onder de titel *Geschreven en gedrukt*, vrucht van drie symposia in Gent en Amsterdam, belicht wel voluit (volgens de ondertitel) *Boekproductie van handschrift naar druk*

in de overgang van Middeleeuwen naar Moderne Tijd. Beide publicaties hebben juist op dit punt wel zo veel gemeen dat een gecombineerde bespreking gerechtvaardigd is.

Vander proprieteyten der dinghen is naar mijn idee enigszins vergelijkbaar met het kolossale project van de Boëthius-vertaling van Arend de Keijser in Gent. Deze veelbesproken *Vertrouwinghe* springt (typografisch) nog meer in het oog door de ingewikkelde afwisseling van rijmende stukken en proza, en het gemarkeerde onderscheid tussen hoofdtekst en commentaar, terwijl *Vander proprieteyten* uitsluitend doorlopend proza biedt, maar Bellaert gebruikte voor het boek wel een nieuwe letter en liet speciaal houtsneden maken. Maar vooral vermeldenswaard in dit verband is dat naar alle waarschijnlijkheid de vertaling van *De proprietatibus rerum* ook speciaal voor de gelegenheid gemaakt werd. Mogelijk was het Bellaert zelf die de vertaling voor zijn rekening nam. Bogaart beargumenteert deze hypothese vrij overtuigend, maar zonder daaruit verdere conclusies over auteurschap te trekken: zij blijft over 'de vertaler' spreken.

Hoe dan ook blijft het een curieus feit dat anno 1485 een drukker/uitgever besloot een nieuwe vertaling te laten maken van een op dat moment al twee eeuwen oud encyclopedisch werk. Hoewel het Latijnse origineel nog frequent gedrukt is (twaalf keer voor 1500) – wat voldoende aantooit dat de kennis van Bartholomaeus nog niet verouderd werd geacht – is het opmerkelijk dat alleen de Nederlandse vertaling en een van de twee Spaanse versies van *De proprietatibus* de drukpers hebben gehaald. In beide gevallen is er geen handschriftelijke overlevering.

Bogaart concentreert zich op het overhevelen van geleerde kennis uit de vrijwel exclusief Latijnse wereld van de wetenschap naar het nieuwe milieu van lezers die lezen in hun eigen taal. Daarvoor gebruikt zij de weinig elegante term 'vernacularisatie'. Het betreft hier de eenvoudigste vorm van vertalen: het zo goed als letterlijk overzetten van een tekst in een andere taal. Met het Latijn als brontaal was er in de Middeleeuwen dan vrijwel altijd meer aan de hand: kennis werd losgemaakt (*ontbonden*) uit een wereld die hermetisch afgesloten was voor de ongeletterden (d.w.z. *illiterati* ofwel latijnonkundigen) die maar al te gemakkelijk werden gelijkgesteld met leken in de zin van niet gewijden. Daar ontstonden nogal eens spanningen tussen wat leken wilden weten en leren kennen enerzijds en wat geleerden beschikbaar stelden anderzijds. Daar lijkt in *Vander proprieteyten* geen sprake van. De rol van de vertaler, nauwkeurig en adequaat geanalyseerd door Bogaart, lijkt tegen die achtergrond

vrij instrumenteel – al kan het zijn dat zij dit probleem een beetje omzeilt door sterk de nadruk te leggen op *De proprietatibus* als encyclopedisch werk (artesliteratuur) ten koste van de theologische onderwerpen uit de eerste boekdelen.

Doordat Bogaart haar onderwerp als artesliteratuur definieert komt de weg vrij voor een hoofdstuk waarin zij *Vander proprieteyten* als vertaling van geleerde kennis vergelijkt met Maerlants *Der naturen bloeme*. De comparatistische invalshoek draagt bij aan een beter perspectief op *Vander proprieteyten*, maar bij de keuze voor *Der naturen bloeme* heb ik mijn twijfels; ten eerste omdat er een periode van twee eeuwen tussen ontstaan van beide werken gaapt en ten tweede omdat beide werken niet heel goed vergelijkbaar zijn qua vorm (proza en rijm) en inhoud (wereldbeeld versus natuuruur). Voor een dergelijke vergelijking met een Nederlandse encyclopedie had de *Sidrac* wellicht dan meer in de rede gelegen. Weliswaar is dit een vertaling van een Franse tekst (en dus strikt genomen geen 'gevernaculariseerde' geleerdenkennis), maar de *Sidrac* heeft wel het proza gemeen met *Vander proprieteyten*. De *Sidrac* heeft bovendien ook de drukpers gehaald (maar liefst elf keer in de periode van 1495-1516), maar bovenal vertoont de tekst (via de Franse bron uiteraard) stevige verwantschap met *De proprietatibus*.

Desondanks blijft overeind dat Bogaart vruchtbaar en veelbelovend pionierswerk verricht heeft. De kracht van haar boek ligt vooral in het openbreken – zonder dat daar overdreven belangrijk over gedaan wordt, misschien had dat zelfs wel wat meer nadruk verdiend – van een slecht bestudeerd deel terrein van de medioneerlandstiek: de gevolgen van de boekdrukkunst voor de literatuur in de volkstaal. Bellaert is als literatuurproducent niet onbelangrijk. Naast reprises van succesvol gebleken werken gunde hij in zijn fonds een plaats voor vertalingen van nog niet eerder in het Nederlands verschenen teksten. *Vander proprieteyten* is zijn huzarenstukje, dat hij wellicht niet voor elkaar gekregen had zonder (financiële) steun van begunstigers en/of geïnteresseerden in de bestuurlijke en adellijke elite van Holland. Maar het boek blijft Bellaerts verdienste, los van de vraag of hij al dan niet de vertaler is.

Bogaerts dissertatie is een boek dat in ieder geval mijn (beperkte) kijk op de laatste fase van de Middelnederlandse literatuur veranderd heeft. Veel van haar meest intrigerende beschouwingen (rond het ontstaan van het boek, de overwegingen om aan zo'n vertaal-onderneming te beginnen, de rol van drukkers bij vernieuwing van de Nederlandse literatuur aan het eind van de vijf-

tiende eeuw) sluiten nauw aan bij de bundel *Geschreven en gedrukt*. Onder redactie van Herman Pleij en Jo Reynaert verscheen deze verzameling artikelen over de veranderingen die gepaard gingen met de opkomst van het gedrukte boek, maar ook over de continuïteit ten tijde van het nieuwe medium. Daarin sluit het boek aan bij de huidige discussie in de wereld van de boekgeschiedenis over de vraag of de boekdrukkunst nu werkelijk de ‘agent of change’ is geweest die er vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw in gezien is, of dat de (onmiskkenbare) veranderingen veel trager hun beslag gekregen hebben. Beantwoording van die vraag is niet gediend met een ‘either-or-mentality’. Bogaarts onderzoek bijvoorbeeld laat voortreffelijk zien hoe Bellaerts druk, gebaseerd op een uiterst middeleeuws werk, in alle uitvoeringsaspecten het handschrift weerspiegelt, terwijl we met vrij grote zekerheid kunnen stellen dat het boek er nooit was gekomen als het uitsluitend in handschrift verspreid had kunnen worden. Zo laten bijna alle bijdragen in *Geschreven en gedrukt* zien dat er twee kanten aan de zaak zitten, of het nu bindersactiviteiten betreft of het in druk brengen van rederijkerspoëzie – om slechts twee volstrekt willekeurig gekozen onderwerpen uit de bundel te noemen. Het aspectenarakter van de bundel (inherent aan dit soort boeken, maar in dit geval nogal prominent en in de eerste alinea van de inleiding zelfs aangeprezen als ‘creatieve uiteenspattingen’) leert echter vooral dat onderzoek naar deze kwesties nog in de kinderschoenen staat. De springerige introductie, die in hoog tempo allerlei meningen en opvattingen over literatuur in handschrift en druk laat passeren, had erbij gewonnen als dat wat duidelijker in perspectief geplaatst was. Maar samen met Bogaarts dissertatie als *case study* hebben we nu een mooi tweeluik van een lonkend onderzoeksterrein.

Geert Warnar

Rijmkroniek van Holland (366-1305) door een anonieme auteur en Melis Stoke, uitgegeven door J.W.J. Burgers. Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2004 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 251). – LX+564 pp. ISBN 90-5216-136-4. € 50,-; zie tevens www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Rijmkroniek.

De *Rijmkroniek van Holland* heeft altijd al veel aandacht gehad van wetenschappelijke zijde. Dat zal ongetwijfeld te maken hebben met de centrale positie die het graafschap Holland (en zijn geschiedenis) innemen in de Nederlandse

identiteitsbeleving. De eerste ‘moderne’ editie van de kroniek werd gepubliceerd in 1591 (herdrukt in 1620) en er volgden er nog in 1699, 1772 en 1885 (herdrukt in 1983). In 2004 volgde de volledig nieuwe editie van J.W.J. Burgers die hier besproken wordt.

De editie van Burgers is zonder meer de meest complete die de kroniek ooit heeft gekend. Naast de gedrukte versie (waarin twee verschillende versies van de kroniek parallel zijn uitgegeven) is er op de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis een diplomatische en parallelle transcriptie te vinden van *alle* handschriften en fragmenten, telkens voorzien van minutieus paleografisch-kritisch commentaar (bijv. bij handschrift A, vs. 503, *dede*: ‘de eerste *d* verbeterd uit een opgaande schacht’). Daarenboven zijn op diezelfde website foto’s te vinden van alle bladen van alle handschriften en fragmenten (de foto’s van de volledige handschriften A, B en C zijn haarscherp en in kleur, die van de fragmenten zijn zwart-wit en helaas iets minder scherp). Wie een transcriptie wil controleren, of de commentaar niet begrijpt, kan daardoor altijd terugvallen op een foto. Bovendien worden die foto’s, wanneer ze worden vergroot, mooi in het midden van de transcriptie geplaatst zodat de a- en de b-kolom gemakkelijk met het handschrift kunnen worden vergeleken. De transcripties maken een zeer gedegen indruk. Handig is daarenboven dat de website ook pagina’s bevat met volledige transcripties van ieder handschrift of fragment. Daar ontbreken alle technische snufjes en wordt de tekst zonder enige opmaak aangeboden (opgeloste afkortingen worden aangegeven met vierkante haken). Zulke bestanden kunnen bijvoorbeeld worden gebruikt als digitaal basismateriaal voor stilistisch of linguïstisch onderzoek.

Naast de diplomatische editie (met de facsimiles) omvat het editieproject van de *Rijmkroniek van Holland* ook een ‘studie-editie in boekvorm’. Deze richt zich volgens de inleiding vooral op ‘historici (professioneel of amateur) en literatuurhistorici’, zonder de ‘historisch of letterkundig belangstellenden zonder wetenschappelijk oogmerk’ te willen verwaarlozen (p. XVI). De wetenschappelijke basis voor deze uitgave (en voor het hele editieproject) vormt de diepgravende monografie die Burgers enkele jaren eerder publiceerde: *De Rijmkroniek van Holland en zijn auteurs. Historiografie in Holland door de Anonymus (1280-1282) en de grafelijke klerk Melis Stoke (begin veertiende eeuw)* (Hilversum: Verloren, 1999). De bevindingen van die studie worden in de inleiding van de editie summier samengevat.